

Een Nederlandse erfenis

Slavernij in Zuid-Afrika

Met de komst van de VOC in het huidige Zuid-Afrika volgden al snel de tot slaaf gemaakten naar de nieuwe kolonie. Niet alleen uit West-Afrika, maar ook uit Azië, Mozambique en Madagaskar werden slaafgemaakten naar de Kaapkolonie vervoerd. Volgens de VOC en gouverneur waren ze noodzakelijk voor de opbouw van de kolonie.

Zeven weken nadat Jan van Riebeeck was geland op de Westkaap in 1652, liet hij de Heren Zeventien weten dat het zeer gewenst was om personen in slavernij naar de nieuwe kolonie te sturen. Als VOC-beambte met ervaring was hij niets anders gewend, en dus vroeg hij naar 'ijverige Chinezen'. Hoewel de eerste slaafgemaakten binnen een jaar arriveerden – in 1657 had de familie Van Riebeeck vijf personen in bezit – duurde het tot 1658 eer er genoeg vervangers waren voor de dure vrijburgers en soldaten die tot dan toe vrijwel al het werk deden. Op 28 maart arriveerde *Het Wapen van Holland* met aan boord de resterende 170 (van 250) West-Afrikanen, veroverd op een Portugese slavenhaler. De Nederlanders hadden slavernij naar de Kaapkolonie gebracht.

Afrikaans en apartheid

Bij de erfenis van de Nederlandse aanwezigheid in Zuid-Afrika wordt vooral gedacht aan het Afrikaans en het woord apartheid. Dat de VOC ook de islam en slavernij heeft geïntroduceerd, is minder bekend. Desalniettemin zijn in de periode 1652 tot en met 1795 tussen de 63.000 en 65.000 personen in slavernij naar Kaap de Goede Hoop gebracht. Zij vormen nu de voorouders van zo'n 1,9 miljoen nazaten.

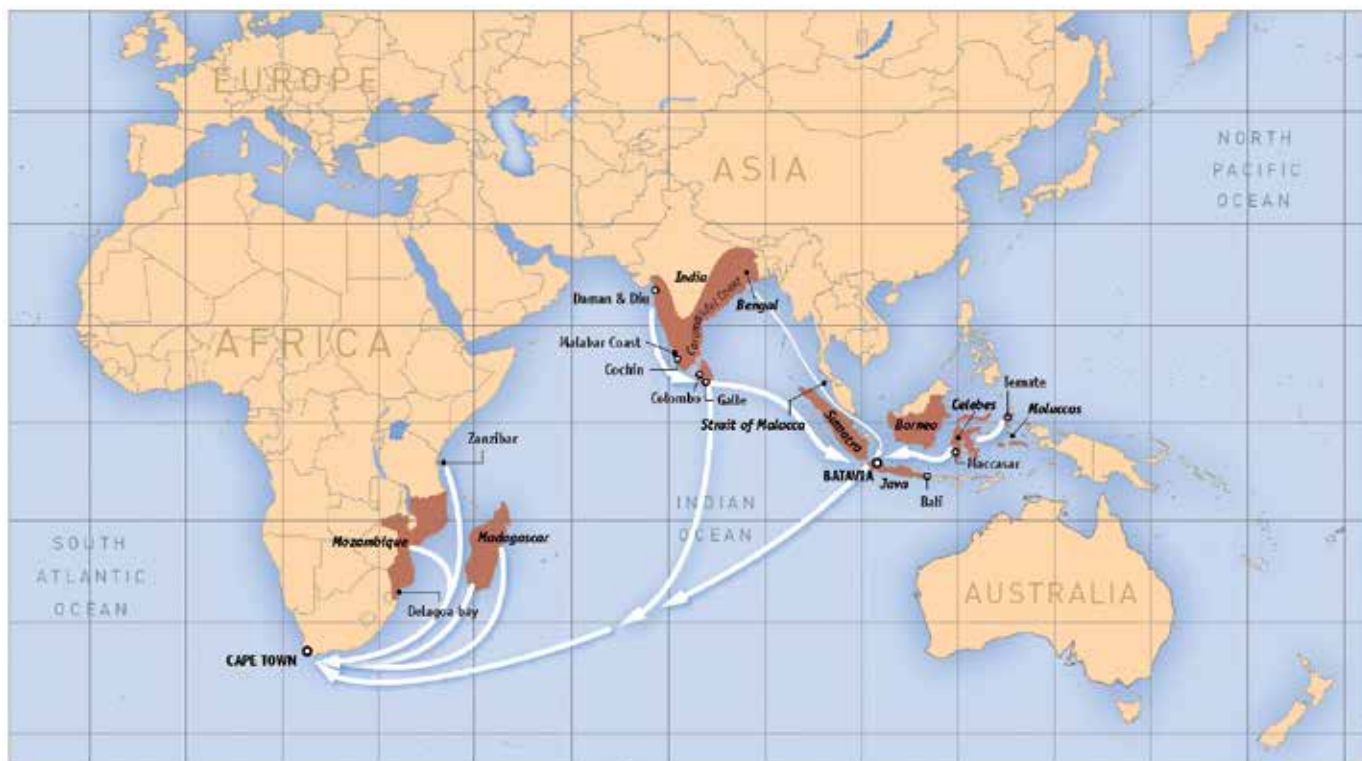
Kaapstad ligt op de Westkaap en dus aan de Atlantische Oceaan. Desalniettemin behoort de Kaapkolonie niet tot het trans-Atlantische slavernijsysteem. Slechts bij aanvang van de slavernij kwamen slaafgemaakten uit West-Afrika. Aangezien de kolonie door de VOC als verversingsstation van en naar de handelsposten in Azië was gesticht, kwamen mensen vooral uit Madagaskar, Mozambique, India (Malabar, Coromandel, Bengalen), Sri Lanka en Indonesië. Wanneer registratie plaatsvond, werd duidelijk dat eigenaren regelmatig een bonte stoet aan personen in eigendom had: Titus van Macassar, Piet Snap van Bengalen, Oensien van Tantjoeng, Marie van der Caab, Jacob van Ceylon, Eva van Madagaskar, enzovoort. De naam geeft overigens de inschepingsplaats aan, niet de afkomst. Talen, culturen en religies van slaafgemaakten waren divers.

Ger Jan Onrust is docent geschiedenis en maatschappijleer op het Jan van Brabant College in Helmond.

'Bij de erfenis van de Nederlandse aanwezigheid in Zuid-Afrika wordt vooral gedacht aan het Afrikaans en het woord apartheid'

Slaafgemaakten werden beperkt gehaald door slavenschepen die hier speciaal voor werden opgetuigd. Tussen 1721 en 1730 werd voor dit doel een handelsstation op Rio de la Goa (Máputo) onderhouden, waar men afhankelijk was van door lokale heersers aangebrachte personen. Vaak werden veroordeelden en krijgsgevangenen verkocht. De VOC was officieel een relatief kleine speler op de slavenmarkt. Historici Dooling en Worden spreken van 4.300 personen op 33 tot 38 VOC-schepen die hiervoor naar Madagaskar werden gestuurd. Indirect was het belang veel ►

Portret van Jan van Riebeeck, de stichter van Fort de Goede Hoop, de eerste VOC-nederzetting in Zuid-Afrika. Geschilderd circa 1660, schilder onbekend. Collectie Rijksmuseum.

Handelsroutes van de slavenhandel op Zuid-Afrika. Kaart uit 'Dynamics of Indian Ocean Slavery Revealed through Isotopic Data from the Colonial Era Cobern Street Burial Site, Cape Town, South Africa (1750-1827)' door L.M. Kootker, L. Mbeki, A.G. Morris, H. Kars, G.R. Davies in *PLoS ONE* 11 (6), 2016.

groter. De meeste slaafgemaakten werden ingescheept door scheepsofficieren op de re-tourschepen, want in de Kaapkolonie kon ieder persoon met winst worden verkocht. Dus was maart, wanneer de retourschepen de Westkaap aandeden, het hoogseizoen op de slavenmarkt. Er moest verkocht worden, want meenemen naar de Republiek was geen optie; daar waren slaven vrij. Schippers hebben het meest geprofiteerd. In 1776 mochten zij 'nog maar' acht personen voor eigen rekening meenemen. Andere officieren hadden een maximum van vier. Waar de schipper meer mensen meenam, behoorde dat voor de andere officieren ook tot de mogelijkheden. De concurrentie wist ook dat er iets te verdienen viel: Britse, Franse, Portugese en andere schepen verkochten ook voor dat doel meegenomen mensen. De VOC kon – de Kaapkolonie was op alle manieren een vrijhaven – en wilde hier weinig aan doen; de slaafgemaakten waren noodzakelijk.

VOC-bezit

Wanneer slaafgemaakte personen aankwamen in Kaapstad dan waren er in principe twee bestemmingen mogelijk: aankoop door de VOC of door particulieren. Bij verkoop brachten de in de kolonie geborenen overigens het meeste op. In de achttiende eeuw was de gemiddelde prijs zeventig rijksdaalders. Wanneer de VOC eigenaar werd, dan verbleef men aanvankelijk in een slecht gebouwd slavenhuis ergens gelegen tussen het fort en de Groote Kerk. In 1669, enkele jaren na de bouw, werd het als vervallen beschreven, en ook het als vervanging gebouwde verblijf stond tien jaar later op instorten. Het eerste pand was

77 bij 46 passen groot, had een toegang richting de haven en richting de Tafelberg. Het had geen ramen, maar kijksleuven met daarvoor ijzeren staven. Het was een bedompt gebouw rond een middenplein. Daar werden mededelingen gedaan, straffen uitgedeeld, werd gekookt en gewassen, stonden de latrines, speelden kleine kinderen en werden varkens gehouden. Daarnaast bevond zich in de hoek een kleine gevangenis binnen deze grotere gevangenis.

Vanaf 1679 verbleven de tot slaaf gemaakte personen in het Slaven Logie. Dit was een rechthoekig witgepleisterd stenen complex, tussen de kerk en de Compagnietuynen, aan de Heerengracht (tegenwoordig Adderley Street, hoek Wale Street). Het Slaven Logie was een laag gebouw, waar 200 tot 300 personen (soms 500) in met lappen afgeschermdes ruimtes werden ondergebracht. Wind, weer en epidemieën hadden vrij spel, resulterend in een hoog sterftecijfer. In 1713 stierven bijna 200 van de 570 compagnieslaven aan de pokken. Een voortdurende aanvoer van slaafgemaakten was dan ook noodzakelijk.

Slaafgemaakten deden het zware werk: in de tuinen, op het land, in de haven, bouw, mijnen, stallen, als smid, timmerman, kuiper, waterhaller, houtsprokkelaar, et cetera. Bengaalse vrouwen stonden overigens bekend als handig met naald en draad, en Afrikaanse slaafgemaakten werden veelal op het veld ingezet. Aanvankelijk was slavernij een stedelijke aangelegenheid. Naderhand werkte het merendeel van de slaafgemaakten buiten de stad. In de stad waren er ook die voor hun eigenaar handeldreven en hun dagelijkse *koeliegeld* in moesten leveren.

Hoewel de Kaapkolonie juist was gesticht als verversingsstation, klaagden de VOC-slaafgemaakten regelmatig over een tekort aan eten. Rijst kwam uit Azië, daarbij kregen ze gezouten vis en zeeleeuw van de kust. Het was vaak een-tonig en niet voldoende. Isotopenonderzoek op skeletresten heeft aangetoond dat slaafgemaakten voor hun proteïnen afhankelijk waren van vis (ansjovis), schapen en geiten. Runderen waren voor de scheepslui, gevogelte voor de gouverneur. Behalve over het eten klaagde men over de kleding; het was te weinig en bood geen enkele bescherming tegen regen en winterkou.

Onmisbaar geworden

Vrouwen waren voortdurend in de minderheid. Seksuele spanning was een inherent bestand-deel van de Kaapkolonie. Vrouwen kookten en wasten, maar werden net zo goed ingezet op het veld. Het lijkt erop dat baantjes bij VOC-bewindhebbers tot de betere behoorden, maar het kwam ook voor dat vrouwen onvrijwillige seks moesten accepteren. Juist de hoeveelheid plak-katen tegen het verblijf van mannen in het Slaven Logie na 'sluittingstijd' geeft aan dat kolonisten en walgaande opvarenden regelmatig misbruik maakten van vrouwelijke 'diensten'. Hier ligt een deel van de basis van de gemengde bevolking van Zuid-Afrika.

In 1717 vroegen de Heren Zeventien of de invoer van slaafgemaakten gecontinueerd moest worden. Het alternatief was immigratie van Europese arbeiders stimuleren. Het antwoord was ondub-belzinnig: 'Slavernij is onmisbaar geworden.'

Slaafgemaakten werkten niet alleen aan de voor-zijde van de Tafelberg. Zestig procent werkte verder weg, bijvoorbeeld op de veeboerderij Groenkloof op 50 kilometer van de Kaap of op plantages rond Stellenbosch. Daar waar druiven werden gecultiveerd, was sprake van het beruchte dopsysteem; landbouwsclaven kregen regelmatig een rantsoen goedkope wijn uitgedeeld.

'In 1717 vroegen de Heren Zeventien of de invoer van slaafgemaakten gecontinueerd moest worden. Het antwoord: "Slavernij is onmisbaar geworden"'

Plantages en boerderijen waren niet van de omvang zoals bekend uit het Caraïbisch gebied. Vijftig slaven per locatie was veel. Het was wel zo dat vrijwel iedere vrijburger enkele personen in bezit had, oplopend tot enkele tientallen voor de gouverneur. Gouverneur Adriaan van der Stel bezat in 1706 het uitzonderlijke aantal van 169 personen. Stellenbosch (de eerste nederzet-ting buiten Kaapstad) is overigens genoemd naar zijn vader, gouverneur Simon van der Stel, die nog steeds wordt herinnerd als planter van tienduizenden eiken aan de achterzijde van de Tafelberg en elders. Dat werk is vanzelfsprekend in dwangarbeid gedaan.

Zware straffen

Slaafgemaakten werden verhuurd aan vrijburgers, zoals vrijburgers hun bezit ook verhuurden aan de VOC. Vrijburgers konden in principe niet doen en laten wat zij wilden met hun menselijk bezit, maar in de praktijk was het moeilijk om klachten effect te laten hebben. Zeker voor slaafgemaakten in verder weg gelegen gebieden was het onmogelijk om een klacht in te dienen. Nog voordat ze de stad hadden bereikt, waren ze onderschept en bestraft wegens weglopen. Slaafgemaakten die dienst deden als *caffer van justitie* waren de enige die autoriteit hadden over wit en zwart. Zij waren dan ook bewapend. Voor het dagelijkse werk hadden de slaveneigenaren de *mandoors*, vertrouwde slaafgemaakten, die de anderen aan het werk moesten houden, maar ook straffen met bijvoorbeeld de *sjambok* (zweep van neushoornhuid) moesten uitdelen. Slavernij is altijd gepaard gegaan met verzet. Werk werd slecht of traag gedaan, gereedschap vernield, slaafgemaakten liepen weg van hun eigenaren, et cetera. Deze *drosters* (weglopers) woonden op de Tafelberg of verder weg naar het noorden of oosten in de Kaapkolonie. Vanaf het aan land brengen van de eerste groep in 1658 was er sprake van marronage; na vijf maanden bleken 28 Angolezen zoek. De plaatselijke bevolking – de Khoikhoi – moest meestal niets van deze weglopers hebben.

Een zogenoemde 'slavenbel' die de delen van de dag aangaf voor de tot slaaf gemaakten op de grotere boerde-rijen. Deze bel staat op een voormalige druivenplantage in Stellenbosch.

Logisch, want die waren hongerig en stalen regelmatig vee, waarbij geweld niet werd geschuwd. Khoi en drosters konden later beter met elkaar omgaan, want de positie van de Khoi werd steeds meer vergelijkbaar met die van de slaafgemaakten.

Slaafgemaakten liepen vaak weg uit vrees voor harde straffen. Na zijn meester in 1773 vermoord te hebben werd een veroordeelde op acht plekken geschroeid met roodgloeiende ijzeren staven, en werden zijn armen en benen gebroken.

Vervolgens werd zijn hoofd afgeslagen en op een paal geplaatst. De meest weerzinwekkende straf was het in het achterwerk rammen van een staak en deze dan oprichten. Vaak trad de dood pas na twee dagen in. Robert Ross stelde in zijn geruchtmakende studie *Cape of torments: 'The Cape Colony was a brutal place.'*

Was een kledingstuk gescheurd, bleek er te weinig koeliegeld te zijn of had je woorden gehad met de mandoor? Dan was weglopen een manier om zware straffen te ontlopen.

‘Voor vrouwen was trouwen een manier om aan slavernij te ontsnappen. Tussen 1657 en 1807 trouwden 480 zwarte vrouwen met witte mannen’

Met een slavenpas – ook wel gezien als de voorloper van het beruchte passensysteem tijdens de apartheid – mochten slaafgemaakten buiten het terrein, de boerderij, komen. In 1786 wisten weglopers met een valse pas naar het binnenland te gaan. Werd je gepakt en was er geen sprake van additionele misdaden, dan werd je bestraft en weer tewerkgesteld. De investering mocht immers niet verloren gaan. Was het je gelukt om je te verstoppen op een schip dat niet van de VOC was, dan was er een kans op succes; schepen hadden vaak te weinig manschappen en konden een paar extra handen wel gebruiken.

Marron en vrijswarten

Rond 1725 ontstond aan de Oostkaap in Hanglip – een zowel vanaf de zee als via land moeilijk toegankelijk gebied – een kleine marrongemeenschap. Leander Bugis, een brutoot, was aanvankelijk de leider van een groepje in grotten levende drosters. Zij overleefden door te vissen en te stelen, en soms ook door de verkoop van vis en hout. Minimaal vijftig personen hebben hier tot het einde van de slavernij geleefd. Hoewel de VOC het meerdere malen heeft getracht, is men er nooit in geslaagd om de groepjes te verwijderen. In de kolonie was er vanaf het einde van de achttiende eeuw ook een kleine groep vrije zwarten. Dit konden tot verbanning veroordeelden uit Azië zijn, waarschijnlijk niet meer dan 250 personen gedurende de hele ‘Nederlandse’ periode. Manumissie kwam voor, zij het beperkt. Dat iemand dit kon doen, was een blijk van welvaart. Naar schatting 2.000 personen zijn gedurende de zeventiende en achttiende eeuw vrijgelaten. *Vrijswarten* dienden gedoopt te zijn, moesten goed Nederlands spreken en moesten een persoon hebben die garant voor hen stond. In 1770 waren er slechts 352 vrije zwarten op een totaal van 8.088 vrijburgers. Zij waren in Kaapstad – elders niet – een zichtbaar deel van de bevolking, aangezien zij regelmatig bekwame handwerklieden waren. Voor vrouwen was trouwen een beproefde manier om aan slavernij te ontsnappen. Tussen 1657 en 1807 trouwden 480 vrouwen van zwarte afkomst met witte mannen. *Vrijswarten* waren echter in de achttiende eeuw regelmatig doelwit van minder succesvolle witte inwoners. Vanaf het begin van de achttiende eeuw waren er meer slaafgemaakten dan vrije burgers in de kolonie. Hun aantal liep op van 1.300 in 1688, naar 4.700 in 1730, 8.900 in 1770, 11.000 in 1780 en 16.800 in 1795. Met uitzondering van de eerste decennia was het grootste deel bezit van particulieren. Tegen het einde van de achttiende eeuw had de VOC minder dan 1.000 personen in eigendom.

Tekening van het aangezicht van de boerderij van Jan Bruins bij Noordhoek. Gemaakt door Robert Jacob Gordon tussen 1777-1786. Collectie Rijksmuseum.

Het Slaven Logie dat nu dienst doet als museum over slavernij. Van oudsher werden tot slaaf gemaakt die door de VOC waren gekocht hier (tijdelijk) gehuisvest.

Einde van slavernij

In 1807, nadat de Kaapkolonie in Britse handen was overgegaan, werd de slavenhandel afgeschaft. Dit betekende niet dat er daarna geen aanvoer meer was. Zelfs na de afschaffing van de slavernij in 1834 werden nog enkele decennia prijs-slaven aan land gebracht, bijvoorbeeld op Portugezen veroverde personen die in een vorm van tijdelijke dwangarbeid werden gehouden. Formeel was er na de emancipatie nog een vierjarige periode van 'leerlingschap', maar veel vrijgemaakten waren toen opeens 'vertrokken'. Op 1 december 1838 waren de 38.000 slaafgemaakten eindelijk vrij. De Britse Kroon keerde 1.247.000 pond als schade-loosstelling aan de slavenhouders uit.

Toen de Britten de Kaapkolonie overnamen van de VOC kwamen zij in een gebied dat totaal afhankelijk was van slaafgemaakten en van de oorspronkelijke bevolking. De witte bevolking leefde een geprivilegieerd leven, zoals men dat niet kende in Europa. Er was een stad, Kaapstad, en drie dorpen, Stellenbosch, Swellendam en Graaf-Reinet, met niet meer dan enkele tientallen gebouwen. Toen Piet Retief, een van de *leiers* van de *voortrekkers* (Nederlandssprekende Afrikaanse boeren die na de komst van de Britten naar andere gebieden trokken), door de *Grahamstown Journal* werd gevraagd naar de redenen voor het vertrek naar het noorden noemde hij de geleden schade als gevolg van de emancipatie van de slaven. Slavernij had dus ook op deze manier grote en blijvende gevolgen.

Na de afschaffing van apartheid kreeg de geschiedenis van slavernij in Zuid-Afrika aandacht vanuit de academische wereld en vanuit de overheid. Slavernij werd zichtbaar gemaakt in landelijke en regionale exposities. Het wordt expliciet genoemd in het District Six Museum, het Bo Kaap

Museum, op Groot Constantia en Vergelegen, in het South Africa Church Museum en de Slave Lodge. Het laatste is het voormalige Slaven Logie, dat na anderhalve eeuw als overheidsgebouw gefunctioneerd te hebben, nu geheel als museum van slavernij is ingericht. Het is een prachtig gebouw op een centrale plaats, symbolisch voor de voorname plaats die slavernij in de wordings-geschiedenis van Zuid-Afrika inneemt. ■

Literatuur

- Wayne Dooling, Nigel Worden**, *Slavernij in Zuid-Afrika*. In: Martine Gosselink, Maria Holtrop, Robert Ross (red.), *Goede Hoop. Zuid-Afrika en Nederland vanaf 1600* (Rijksmuseum/Vantilt, Nijmegen 2017), pp. 119-134.
- Linda Mbeki, Matthias van Rossum**, *Private slave trade in the Dutch Indian Ocean world: a study into the networks and backgrounds of the slavers and the enslaved in South Asia and South Africa*. In: *Slavery & Abolition*, 38:1 (2017).
- Linda Mbeki**, *Building life histories of Cape Town's enslaved, 1700-1850. An archival and isotopic study* (Leiden 2018).
- Susan Newton-King**, *Slavery, Race and Citizenship: The Ambiguous Status of Freed Slaves at the Cape in Seventeenth and Eighteenth Centuries*. In: Iva Pesa, Jan-Bart Gewald (eds.), *Magnifying Perspectives. Contributions to History, A Festschrift for Robert Ross* (Leiden 2017).
- Robert Ross**, *Oppression, Sexuality and Slavery at the Cape of Good Hope*. In: *Historical reflections* 6:2 (1979).
- Robert Ross**, *Cape of Torments. Slavery and resistance in South Africa* (Routledge & Kegan Paul, London/Boston/Melbourne/Henley 1983).
- Matthias van Rossum**, *Kleurrijke tragiek. De geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC* (Verloren, Hilversum 2015).
- Karel Schoeman**, *Early slavery at Cape of Good Hope 1652-1717* (Protea Book House, Pretoria 2007).
- Valika Smeulders**, *Slavernij in perspectief. Mondialisering en erfgoed in Suriname, Ghana, Zuid-Afrika en Curaçao* (Rotterdam 2012).
- Leonard Thompson**, *A history of South Africa* (Yale University Press, New Haven/London 2014).